

M. RÖMERIS TAUTŲ SĄJUNGOS ASAMBLĖJOJE IR TAIKOS RŪMUOSE

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: ieva@mruni.eu

Pateikta 2024 m. kovo 10 d., parengta spaudai 2024 m. balandžio 20 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-01

Santrauka. *M. Römeriui teko ginti Lietuvos interesus ne tik būnant nacionaliniu teisėju Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme, kai šis nagrinėjo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo ir Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylas, bet ir Tautų Sąjungos Asamblėjos kulisuose Ženevoje bei Nuolatinėje taikinimo komisijoje Hagoje.*

Vykti į Ženevą M. Römerį pakvietė Lietuvos Vyriausybė. Jo užduotis buvo kalbėtis su Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusių valstybių teisininkais, stengiantis juos argumentuotai įtikinti, kad Lietuva, priėmusi Teismų santvarkos įstatymą ir kitus teisės aktus, kiek jie susiję su Klaipėdos krašto justicija ir jos valdymo klausimais, nepažeidė Konvencijos. O vizitas į Hagą dirbti Nuolatinėje taikinimo komisijoje buvo susijęs su konfliktu tarp Lietuvos ir Danijos tiesiant geležinkelio liniją Telsiai–Kretinga.

Lietuvos teisės istorijos literatūroje apie šiuos du vizitus tik užsiminta. Jie nebuvo detaliai išanalizuoti. Straipsnyje nuodugniai atskleidžiamos vizitų aplinkybės, priežastys ir rezultatai.

Reikšminiai žodžiai: *Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesija; Teismų santvarkos įstatymas; valstybės signatarės; Nuolatinė taikinamoji komisija; M. Römeris; Lietuvos teismai.*

Įvadas

M. Römeriui ne kartą teko ginti Lietuvos interesus tarptautinėje arenoje. Jis buvo nacionaliniu teisėju Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme, šiam nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą 1932 m.¹ ir Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą 1938–1939 m.² Tačiau teisininkui teko dar keletą kartų lankytis tarptautinėse organizacijose atstovaujant Lietuvos interesus.

Vieną kartą Ženevoje 1933 m., o kitą – Hagoje 1938 m. Vykti į Ženevą M. Römerį pakvietė užsienio reikalų ministras. Vykstama buvo į Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesiją. Vizito reikėjo Lietuvos politikams, teisininkams ir diplomatams siekiant įtikinti Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusias valstybes (toliau – valstybes signatares) Lietuvos teisinio reguliavimo, susijusio su Klaipėdos krašto justicija ir apskritai autonominiu valdymu, teisėtumu.

Antras vizitas į Hagą buvo susijęs su kilusiu konfliktu tarp Lietuvos ir Danijos, šios verslininkams tiesiant geležinkelio liniją Telšiai–Kretinga. Pirmą kartą istorijoje buvo sudaryta realiai veikianči Nuolatinė taikinimo komisija, kurios veikloje ir dalyvavo Lietuvos teisininkas.

Apie šiuos du M. Römerio vizitus literatūroje beveik neužsimenama. Apie kelionę į Ženevą rašyta, tačiau kitu požiūriu – tyrinėta jo pažintis su Lenkijos Užsienio reikalų ministerijos atstovais³. Apie vizitą Hagoje užsiminta keliose eilutėse⁴. Straipsnyje detalai atskleidžiamos vizitų aplinkybės, priežastys ir rezultatai.

Straipsnio tikslas – atskleisti M. Römerio veiklą, susijusią su Lietuvos valstybės interesų gynimu tarptautinėse organizacijose. Straipsnio uždavinys – pateikti vizitų detales. Uždaviniui įgyvendinti atskleidžiamos vizitų į Tautų Sąjungos XIV sesiją ir į Nuolatinę taikinimo komisiją aplinkybės, tikslai, eiga ir rezultatai. Nors analizuojami vizitai savo reikšme nėra tokio masto kaip M. Römerio dalyvavimas nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo ir geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylas, vis dėlto šiuose vizituose išvelgtini Lietuvos valstybingumo raidos pėdsakai, kurie turi būti žinotini ir išanalizuoti. Pirmas vizitas susijęs su viena svarbiausių reformų, vykusių tarpukariu, t. y. teismų sistemos organizavimo naujovėmis Lietuvoje, o kitas vizitas susijęs su ginču tarp Lietuvos ir Danijos verslo įmonės, kuri Lietuvoje statė ypatingos svarbos infrastruktūros objektus: tiesė Vileišio ir Aleksoto tiltus Kaune, geležinkelio liniją Telšiai–Kretinga, rekonstravo Klaipėdos uostą.

Straipsnio mokslinė bazė sudaryta iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Vilniaus

1 Apie bylą detalai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose I dalis“, *Logos* 113 (2022): 208–222, 112 (2022): 183–200, 114 (2023): 179–189, 115 (2023): 181–193, 116 (2023): 175–183, 117 (2023): 196–205.

2 Apie bylą detalai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, „Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla M. Römerio dienoraščiuose“, *Jurisprudencija* 29, 2 (2022): 183–212.

3 Jan Sawicki, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*. Lietuvių atgimimo istorijos studijos (Vilnius: Eugrimas, 1999), 63.

4 Vaidotas Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918 – 1940 m.* (Vilnius: LII leidykla, 2002), 220–221.

universiteto bibliotekų rankraščių skyriuose saugomų fondų medžiagos. Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, deskripcijos, lingvistinis, dokumentų analizės metodai.

1. M. Römeris Tautų Sąjungos XIV sesijoje (1933 m.)

1933 m. liepos 11 d. paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas⁵. Įstatymas buvo reikalingas, ilgai rengiamas ir laukiamas. Naujasis teisės aktas buvo Lietuvos teismų reformos rezultatas. Viena iš tokios reformos priežasčių buvo nuolat kylantys konfliktai tarp Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos teismų. Kildavo konfliktai dėl bylų priklausomybės, dėl jų perdavimo Didžiosios Lietuvos teismams, dėl to, kieno vardu autonominių teismų sprendimai turi būti priimami, dėl tų sprendimų grindimo Vokietijos aukštesnių instancijų teismų sprendimais, dėl proceso kalbos, dėl teisininkų rengimo, autonominių teismų teisėjų priesaikos ir t. t.⁶ Visus šiuos arba bent jau didumą šių teisinių klausimų ir ginčų Lietuvos teisininkai tikėjosi išspręsti teismų reformos keliu.

Teismų santvarkos įstatyme nustatyta dalykinė Krašto teismų kompetencija. Teisingumo ministras turėjo spręsti, kuris Lietuvos teismas nagrinės baudžiamąsias bylas dėl nusikaltimų karinei prievolei ir dėl valstybės tarnautojų tarnybinių nusikaltimų, padarytų Klaipėdos krašte. Kasacinė instancija tokioms byloms turėjo būti Vyriausiasis Tribunolas. Ginčus tarp autonominių teismų ir kitų Lietuvos teismų bei autonominių teismų ir centrinės administracijos dėl bylų priklausomybės turėjo nagrinėti Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas. Autonominius teismus turėjo prižiūrėti Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas. Taip pat numatyta Krašto prokurorų priežiūra, o Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui suteikta imperatyvaus aiškinimo funkcija, privaloma ir šio teismo Klaipėdos krašto skyriui.

Vokietijos atstovai 1933 m. rugsėjį įteikė sąrašą punktų, surašytų pagal Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, kurios, jų nuomone, prieštarauja Klaipėdos krašto statutui⁷. Puntuose nurodyta, kad Teismų santvarkos įstatymas negalioja Klaipėdos kraštui: prieštarauta Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo aiškinimo funkcijai, esant nevienodiems teismų sprendimams teisės klausimais, jo įgaliojimams nagrinėti kompetencijos ginčus; akcentuota netinkama Krašto teismų ir prokurorų priežiūra, kuri buvo pavesta Vyriausiojo

5 „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.

6 Plačiau apie tai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Statutinis Teismas* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2023), 104–127; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto teismai“, *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 78–110; Ieva Deviatnikovaitė, „1933 m. teismų reforma ir Klaipėdos krašto justicija“, *Logos* 97 (2018): 80–89; Ieva Deviatnikovaitė, „Lietuvių kalba Klaipėdos krašto teismuose ir mokyklose 1927–1932 m.“, *Logos* 96 (2018): 86–97; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto teisė studentų darbuose 1933–1939“, *Logos* 101 (2019): 169–183.

7 1933 m. rugsėjo 22 d. E. Zechlin įteikti nuomonių skirtumai dėl Lietuvos teismų santvarkos įstatymo. LCVA, f. 383, ap. Nr. 7, b. 1321, l. 198–200.

Tribunolo Klaipėdos krašto skyriui ir Vyriausiojo Tribunolo prokurorui; nesutikta su tuo, kad Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyrius tapo aukščiausios instancijos teismine institucija Krašto administracinėms byloms; atkreiptas dėmesys į tai, kad teisės akte nebuvo nuostatos, įtvirtinusios, kad Vyriausiojo Tribunolo teisėjai negalėjo pakeisti Klaipėdos krašto skyriaus teisėjų; pastebėta, kad Įstatyme autonominių teismų jurisdikcija turėjo būti apibrėžta ne nacionalinio įstatymo normomis; prieštarauta punktam dėl Lietuvos pilietybės teisėjams ir dėl lietuvių kalbos reikalavimo; taip pat ir dėl to, kad teisėjus, prokurorus ir advokatus skiria valstybės vadovas, pristatęs juos teisingumo ministrui; prieštarauta tam, kad nebuvo nuostatos, įtvirtinančios, jog autonominių teismų teisėjus, prokurorus ir advokatus skiria Direktorijos pirmininkas.

Tačiau dar prieš pateikiant šiuos prieštaravimus Lietuvos diplomatai jau žinojo apie vokiečių politikų ir diplomatų nepasitenkinimą Teismų santvarkos įstatymo turiniu, kiek jis buvo susijęs su autonomine teisėsauga. Dar 1931 m. Lietuvos Vyriausybė pasižadėjo valstybėms signatarėms (Prancūzijai, Britų imperijai, Italijai ir Japonijai) tartis dėl bet kokių teisinio reglamentavimo pakeitimų, susijusių su Klaipėdos kraštu⁸. Tad ir būdavo nuolatos tariamasi. Pasitarimuose dažniausiai dalyvaudavo Lietuvos ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijų atstovai⁹.

Lietuvos politikai, diplomatai, teisininkai buvo įsitikinę Lietuvos teisinio reguliavimo teisėtumu. Jie norėjo, kad Teismų santvarkos įstatymo normos būtų išsaugotos ir veiktų. Todėl planuota įtikinti valstybių signatarių teisininkus Lietuvos tezėmis. Lietuvos diplomatai sugalvojo pasinaudoti Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesija ir susitikti su ten esančiais valstybių signatarių teisininkais. Pasitelkta ir M. Römerio ekspertinė nuomonė. Toliau apžvelgiama, kaip viskas vyko, remiantis M. Römerio atsiminimais ir archyvuose saugoma medžiaga.

1933 m. rugsėjo 1 d. M. Römeriui pradėjus eiti Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus pareigas, į jį kreipėsi užsienio reikalų ministras D. Zaunius. Jis kalbėjo apie Teismų santvarkos įstatymą tiek, kiek jis buvo susijęs su Klaipėdos krašto teismais. Ministras akcentavo, kad vokiečiai nesutiko su šio akto nuostatomis tvirtindami, kad jie prieštarauja Klaipėdos krašto konvencijai. D. Zaunius buvo įsitikinęs, kad šiuo klausimu su vokiečiais vyks diskusijos, tad norėjo ir M. Römerį įtraukti į šiuos debatus. Jo nuomone, pirmiausia reikėjo pasinaudoti Tautų Sąjungos plenumu, kuris turėjo įvykti rugsėjo 25 d., ir susisiekti su valstybių signatarių teisininkais Ženevoje bei įtikinti juos priimti lietuviškus argumentus arba bent jau padaryti taip, kad šie suabejotų dėl vokiškųjų. Taigi, jis siūlė rektoriui važiuoti į Ženevą kaip Lietuvos atstovui Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesijoje. Jo užduotis turėjo būti konfidencialiai pasišnekėti su valstybių signatarių teisininkais britu V. Malkinu, italų M. Pilotti ir prancūzu J. Basdevant'u. M. Römeris sutiko, tačiau perspėjo ministrą,

8 1931 m. gruodžio 1 d. notoje Lietuvos Vyriausybė pasižadėjo valstybėms signatarėms tartis dėl bet kokių teisinio reglamentavimo pakeitimų, susijusių su Klaipėdos kraštu. Žr.: LCVA, f. 648, ap. 1, b. 160, l. 96.

9 Plačiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Statutinis Teismas* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2023), 122–127.

kad jeigu konfliktas pasieks Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą, tai jis nebegalės eiti teisėjo *ad hoc* pareigų, kadangi jau bus davęs patarimus, veikęs Lietuvos vardu ir grindęs jos poziciją¹⁰.

Keletą savaitių apie kelionę į Ženevą nebuvo jokių kalbų. M. Römeris manė, kad kelionė neįvyks. Bet netrukus su juo susisiekė Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius S. Lozoraitis ir ministro vardu dar kartą pasidomėjo, ar teisininkas pasirengęs vykti į Ženevą. Valstybės vadovas turėjo pasirašyti įsakymą, kuriuo M. Römeris turėjo būti paskirtas delegato pavaduotoju į Tautų Sąjungos plenarinę sesiją. Delegaciją turėjo sudaryti ministras D. Zaunius, ambasadoriai P. Klimas ir V. Sidzikauskas. M. Römerio užduotis buvo už kulisų¹¹.

Prieš išvykstant, planuoti susitikimai su Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nariais, t. y. V. Mašalaičiu, S. Lozoraičiu, T. Petkevičiumi ir su keliais Valstybės Tarybos nariais bei žinovais bendradarbiais Z. P. Starkumi, A. Kriščiukaičiu, L. Cipliausku. Susitikimuose turėjo būti aptarti prieštaravimus keliantys klausimai ir Lietuvos pozicija dėl jų. Taip ir buvo¹². Susitikimuose detalai aptarta Lietuvos gynybos nuo vokiečių kaltinimų dėl justicijos Klaipėdos krašte klausimų pozicija. Straipsnio autorės nuomone, dalį argumentų galima perskaityti M. Römerio ir T. Petkevičiaus paliktuose aiškinamuosiuose raštuose dėl Klaipėdos krašto teismų kompetencijos¹³.

M. Römeriui kartu vykti į Ženevą pasiūlytas padėjėjas T. Petkevičius. Teisininkas sutiko. Savo vaidmens ir užduoties sudėtingumo M. Römeris dar nesuprato, nes nežinojo, kokia forma jam teks veikti Ženevoje, kadangi, esant reikalui, jis ir toliau būtų siūlomas nacionalinio teisėjo pareigoms Nuolatinio tarptautinio teisingumo teisme. Tad teisininkas puikiai suvokė, kad negalės niekur kalbėti Vyriausybės vardu. Tai taip pat reiškė, kad jam tereikėjo išreikšti savo nuomonę prieštarais klausimais nesivieliant į ginčus¹⁴.

1933 m. rugsėjo 28 d. M. Römeris išvyko į Ženevą¹⁵. Teisininkas dienoraščiuose dar kartą pabrėžė, kad jo užduotis Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesijoje kalbėti su valstybių signatarių teisininkais dėl Teismų santvarkos įstatymo ir kitų aktų normų, susijusių su Klaipėdos krašto justicija ir valdymu, argumentuotai pabrėžiant, kad šie aktai nepažeidžia Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto¹⁶.

10 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 56.

11 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 63.

12 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 23, 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 63 ap., 66. Likusiuose Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams posėdžių protokoluose šie susitikimai neužfiksuoti. Žr.: Konsultantų komisijos posėdžių protokolai Klaipėdos įstatymų ir valdymo klausimais. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1042.

13 T. Petkevičius, Klaipėdos krašto teismų kompetencija. LCVA, f. 648, ap. Nr. 1, b. 160, l. 62–68; Mykolas Römeris, Kompetencijos konfliktai tarp autonominių Klaipėdos krašto teismų ir bendrųjų valstybės teismų. *Ibid.*, 69–75.

14 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 66.

15 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 67.

16 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

D. Zaunius ir V. Sidzikauskas turėjo progų pasikalbėti su britų ir prancūzų teisininkais. Jie pažadėjo išstudijuoti Lietuvos Teismų santvarkos įstatymą ir vokiečių pareikštus kaltinimus, o paskui visa tai aptarti su Lietuvos teisininkais M. Römeriu ir T. Petkevičiumi¹⁷.

Užsienio reikalų ministras norėjo, kad Lietuvos teisininkai kalbėtų ne tik su valstybių signatarių teisininkais, bet ir su vokiečių. M. Römeris to nenorėjo, nes buvo įsitikinęs, kad vokiečiai tiesiog ieškos silpnų vietų, kurias paskui galės panaudoti savo argumentams. Tačiau teisininkas nesipriešino Lietuvos delegacijos vadovo sprendimui¹⁸.

Pagaliau, praėjus savaitei po atvykimo į Ženevą, išmušė „didžioji diena“. Valstybių signatarių teisininkai nurodė, kad jau susipažino su Teismų santvarkos įstatymu ir yra pasirengę kalbėtis su Lietuvos teisininkais, iš kurių tikimasi gauti paaiškinimų dėl kai kurių teisės akto nuostatų. Susitikimas įvyko pas britų teisininką V. Malkiną. Nuvyko pas jį V. Sidzikauskas, T. Petkevičius ir M. Römeris. Šioje trijulėje V. Sidzikauskas, pasak M. Römerio, įkūnijo sąsają tarp politikos ir diplomatijos. Pas V. Malkiną buvo pakviesti ir dalyvavo prancūzas J. Basdevant'as, italas Ferrari, nes M. Pilotti jau nebėjo juriskonsulto pareigų, ir japonas Ito. J. Basdevant'as pirmininkavo susitikimui, nuolatos uždavinėjo klausimus stengdamasis suprasti Lietuvos poziciją, viską žymėjosi. Polemikos nebuvo. Tyliausias ir pasyviausias buvo italas. Iš lietuvių daugiausia kalbėjo M. Römeris ir V. Sidzikauskas. T. Petkevičius nekalbėjo, bet Lietuvos delegatus buvo aprūpinęs reikalinga medžiaga ir tekstais, padedančiais pagrįsti atstovų poziciją. Šis susitikimas lietuviams paliko gerą įspūdį. Aišku, pasak M. Römerio, tas nesiginčijimas ir diskusijos nebuvimas nebūtinai turėjo reikšti visišką pritarimą lietuvių tezėms. Kėlė nuostabą tai, kad valstybių signatarių atstovai neklausė dėl kai kurių nuostatų, kurias itin aštriai kritikavo vokiečiai¹⁹.

Lietuviai susitiko ir su vokiečių delegacijos atstovais. Vokiečiai buvo Užsienio reikalų ir Teisingumo ministerijų pareigūnai. Teisininkas suvokė, kad jų nebus įmanoma įtikinti, nes Klaipėdos krašto klausimas jiems rūpėjo politiniais sumetimais, o ne teisiniais, t. y. ne dėl Krašto konvencijos nuostatų preciziškumo. Susitikimuose diskutuota dėl Teismų santvarkos įstatymo. Pasak M. Römerio, vokiečių atstovai akcentavo visai ne tuos dalykus, kuriuos pabrėžė valstybių signatarių atstovai. Griežčiausios vokiečių kritikos susilaukė įstatyminė konstrukcija, kuria nustatyta Vyriausiojo Tribunolo kompetencija aiškinant įstatymus. Iš to, kad valstybių signatarių atstovams ir vokiečių atstovams rūpėjo skirtingi dalykai, M. Römeris padarė išvadą, kad jie tarpusavyje nebendravo dėl Lietuvos Teismų santvarkos įstatymo. Tad iš esmės susitikimuose su vokiečiais lietuviai kartojė savo argumentus. Teisininkas pastebėjo, kad lietuvių gynyba buvo stipri, nelengvai įveikiama. Tačiau kaip manė, taip ir buvo: pirmas susitikimas su vokiečiais rezultatų nedavė, jie neatsisakė savo pozicijos, o lietuviai liko prie savo nuomonės. Per antrąjį susitikimą, pasak M. Römerio, vokiečių atstovai peržengė ribas tvirtindami, kad Klaipėdos krašto statutui prieštarauja ne tik Teismų santvarkos įstatymas, bet ir kiti teisės aktai. Vokiečių atstovai lietuviams ėmė

17 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

18 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 70.

19 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 71.

reikšti pretenzijas dėl bendro Klaipėdos krašto valdymo. M. Römeris padarė išvadą, kad dėl kiekvieno savo žingsnio, susijusio su Kraštu, Lietuva turėjo diskutuoti ir konkuruoti su Vokietija, taip ją įtraukdama į visišką Krašto valdymą. Atrodo, kad vokiečiai norėjo, jog bet kokiam potvarkiui Klaipėdos krašte būtų gaunamas pritarimas iš Vokietijos pusės. O tai buvo neįsivaizduojama. Tad nuo tolesnių svarstymų buvo susilaikyta. Tam pritarė ir lietuvių delegacijos vadovas D. Zaunius²⁰. Vokiečiai buvo pateikę pretenzijas dėl maždaug dvidešimties Lietuvos teisės aktų ir dėl jų nuostatų reikalavo lietuvių paaiškinimo, pavyzdžiui, dėl Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams parengto ir visai neseniai paskelbto Svetimšaliams gyventi įstatymo²¹ ir kitų teisės aktų²² nuostatų. Trečio susitikimo metu lietuviai pateikė teisinius argumentus dėl minėto įstatymo nuostatų. Dėl kitų teisės aktų lietuviai atsakė aiškintis. M. Römeris pastebėjo, kad vokiečių atstovų netenkino nei vienas paaiškinimas²³.

Po susitikimų V. Sidzikauskas lankėsi pas prancūzų teisininką J. Basdevant'ą. Jis buvo dėkingas Lietuvos teisininkams už pateiktus argumentus, ypač M. Römeriui. Tačiau pripažino, kad tokių toliaregiškų išvadų iš 1932 m. priimto Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo sprendimo Klaipėdos krašto byloje jis negalėjo daryti (matyt, Lietuvos teisininkas ne kartą akcentavo sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje taip, kaip tai darė aiškindamas Statutinio Teismo steigimo legitimumą, kitaip tariant, faktą, kad autonomija turi būti pavaldi suverenitetui, o ne atvirksčiai²⁴). Vis dėlto prancūzas pripažino, kad šis sprendimas sukūrė visiškai naujas Krašto konvencijos ir statuto aiškinimo perspektyvas. Valstybių signatarių teisininkų abejonės buvo išsklaidytos. Tačiau kai kurių nuomonių skirtumo (pranc. *divergences d'opinion*) nepavyko pašalinti. Tad planuota galimai susitikti dar kartelį ir prašyta Lietuvos delegacijos kol kas neišvažiuoti²⁵. Tačiau daugiau apie susitikimus M. Römeris dienoraščiuose neužsiminė.

Teisininkas grįžo į Lietuvą 1933 m. spalio 14 d.²⁶ Kaip tik tomis dienomis Vokietija

20 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 72.

21 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884.

22 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884; „Svetimšaliams viešojon tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2885; „Svetimšalių mokesčiai už leidimus gyventi ir dirbti“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2886; „Svetimšaliams gyventi įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2887 ir t. t.

23 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 73.

24 Žr.: Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 3 d., Nr. 256: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 4 d., Nr. 257: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 5 d. Nr. 258: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 7 d., Nr. 260: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 10 d., Nr. 262: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 11 d., Nr. 263: 2.

25 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 73.

26 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 75.

išstojo iš Tautų Sąjungos. Tai Europos valstybėms sukėlė nerimą dėl galimo karo²⁷.

Savo išpūdziais apie vizitą Ženevoje M. Römeris dalijosi Valstybės Taryboje²⁸. Teko susitikti ir su valstybės vadovu²⁹. Dar vėliau M. Römeris buvo pakviestas pas teisingumo ministrą. Be jo, susitikime dalyvavo užsienio reikalų ministras, T. Petkevičius, prokurorai, Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus pirmininkas. Buvo svarstoma valstybių signatarių teisininkų nuomonė. Jie siūlė Lietuvai kol kas netaikyti Teismų santvarkos įstatymo normų, susijusių su Klaipėdos krašto teismais ir prokuratūra. M. Römeris neįsivaizdavo, kaip Vyriausybė gali uždrausti teisėsaugos institucijoms šio akto neįgyvendinti³⁰. Tokių susitikimų buvo ir daugiau. Paaikškėjo, kad valstybių signatarių teisininkai prieštaravo Teismų santvarkos nuostatomis dėl Klaipėdos krašto prokurorų drausminės priežiūros, kurią turėjo atlikti Vyriausiasis Tribunolas. Teisininkai žadėjo, kad priešingu atveju ginčas gali atsidurti Nuolatiname tarptautinio teisingumo teisme. M. Römeris dienoraščiuose atkreipė dėmesį į tai, kad posėdžio metu buvo nuspręsta, jog minėtos normos neprieštarauja Klaipėdos krašto statutui. Tačiau jis nebuvo tikras dėl Vyriausybės sprendimo. Posėdyje dalyvavę diplomatai buvo linkę pritarti valstybių signatarių teisininkų pozicijai³¹. Po metų M. Römeris išgirdo apie valstybių signatarių konfidencialią notą Lietuvos Vyriausybei, kurioje raginama atkreipti dėmesį į situaciją Klaipėdos krašte ir daryti išlygas dėl tam tikrų Lietuvos teisės aktų nuostatų suderinamumo su Klaipėdos krašto konvencija ir statutu³².

Lietuviai nusileido. 1933 m. gruodį nuspręsta, kad Teismų santvarkos įstatymo nuostatos, įtvirtinusios teismų priežiūrą, autonominiams teismams bus taikomos iš dalies³³.

1939 m. perdavus Klaipėdos kraštą Vokietijai³⁴, visos Teismų santvarkos įstatymo nuostatos, susijusios su Klaipėdos kraštu, buvo panaikintos³⁵.

2. Lietuvos ir Danijos nuolatinė taikinimo komisija 1937–1938 m.

Po Pirmojo pasaulinio karo Danija siekė plėsti tarptautinius santykius. Tą darydama ji vystė arbitražo taikymo ribas³⁶. 1926 m. gruodžio 11 d. tarp Lietuvos ir Danijos sudaryta

27 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 76; „Europa privesta prie karo slenkščio“, *Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 235 (4325), 1; „Europa prie karo slenkščio. Griūva vis Europos sistema“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 234 (1906), 1.

28 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 77.

29 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 1 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 84.

30 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 15 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 84.

31 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gruodžio 12 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 206.

32 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. spalio 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 254. Taip pat žr.: Susirašinėjimas su valstybėmis signatarėmis Klaipėdos krašto teismų kompetencijos klausimais. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1209.

33 Lietuvos Prancūzijos pasiuntinybės 1934 m. birželio 13 d. *pro memoria*. LCVA, f. 383, ap. Nr. 7, b. 1321, l. 37.

34 „Lietuvos Respublikos ir Vokietijos valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 640-4654.

35 „Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1939 m. gegužės 24 d., Nr. 645-4706.

36 Mažeika, *supra note*, 4: 149–158.

taikinimo ir arbitražo sutartis, kurią pasirašė Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Danijos ir Islandijos karalius³⁷.

Prieš pradėdant rašyti apie Lietuvos ir Danijos nuolatinę taikinimo komisiją pateiktinos jos sudarymo prielaidos ir kontekstas. Viskas įvyko dėl Lietuvos Vyriausybės plano plėsti susisiekimo infrastruktūrą. Ieškota patyrusių ir patikimų geležinkelių linijų tiesimo bendrovių. 1927 m. pradėtos derybos su danais dėl geležinkelio linijos Telšiai–Kretinga tiesimo. 1928 m. danai pateikė geležinkelio linijos tiesimo pasiūlymą³⁸. 1930 m. sausio 11 d. Lietuvos susisiekimo ministras V. Vileišis ir danų inžinierius K. Højgaardas pasirašė sutartį geležinkelio linijai Telšiai–Kretinga nutiesti³⁹. Sutartis vėliau patvirtinta Ministrų kabineto⁴⁰. Priimtas Geležinkelio Telšiai–Kretinga statybos įstatymas⁴¹. Danijos eksporto kredito komisija geležinkelio tiesimo darbams suteikė kreditą⁴². Geležinkelio linijos tiesimo darbai pradėti 1930 m. pradžioje, o baigti 1932 m. pabaigoje. Per tą laiką įvyko nenumatytas dalykas – Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) doleris devalvavo. Tai tarp lietuvių ir danų sukėlė ginčą dėl atsiskaitymo už geležinkelio linijos tiesimo darbus. Šie nesusipratimai prasidėjo 1933 m.⁴³ Lietuvos Vyriausybė toliau atsiskaitinėjo su danais JAV doleriais, nors jo vertė nebeatitiko tos, kuri buvo nustatyta 1930 m. Danai siūlė sudaryti atskirą susitarimą dėl atsiskaitymų. Lietuva nesutiko⁴⁴.

Galiausiai nuspręsta atsižvelgti į 1926 m. gruodžio 11 d. sudarytą Lietuvos ir Danijos taikinimo ir arbitražo sutartį. Pagal Sutarties 4 straipsnį, ginčas galėjo būti sprendžiamas kompetentingame Lietuvos teisme. Danai tam priešinosi, nes buvo įsitikinę, kad Lietuvos teismas bus šališkas: „*Toks bylinėjimasis esamomis aplinkybėmis būtinai sudarytų blogą nuotaiką abiejuose kraštuose, ypač Danijoje, kadangi tokia procedūra būtų laikoma nepadoria.*“⁴⁵

Danų nuomone, būtina buvo kreiptis į neutralų, tarptautinį darinį. Vis dėlto lietuviai manė, kad ginčas turi būti sprendžiamas pirmiausia nacionaliniame teisme. Taigi, ginčas buvo sprendžiamas iš pradžių Kauno apylinkės teisme⁴⁶, paskui apeliacine tvarka Kauno

37 Sutarties tekstą žr.: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 126–128ap.

38 Susisiekimo ministro 1928 m. rugsėjo 14 d. raštas Kauno apygardos teismo valstybės gynėjui. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 566 arba 607, l. 5–8; Susisiekimo ministro 1928 m. rugsėjo raštas Ministrų kabinetui. *Ibid.*, l. 14–14; Højgaard & Schultz 1928 m. kovo 6 d. raštas Lietuvos susisiekimo ministerijai. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 566, l. 219.

39 Sutartis su Akc. B-ve Højgaard & Schultz geležinkeliui Telšiai–Kretinga pastatyti. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 607, l. 1–13.

40 1930 m. sausio 30 d. Ministrų kabineto posėdžio protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b., 673, l. 30ap.

41 „Geležinkelio Telšiai – Kretinga statybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 320-2177.

42 Mažeika, *supra note*, 4: 198–199.

43 Danijos pasiuntinybės Lietuvoje vadovas S. P. Duurloo raštas dėl to, kad Lietuvos Vyriausybė nevisiškai atlieka finansinius įsipareigojimus. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1086, l. 120.

44 Mažeika, *supra note*, 4: 213.

45 Danijos aukščiausiojo teismo teisėjo N. Cohno 1934 m. liepos 9 d. raštas dėl Højgaard & Schultz. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1086, l. 62.

46 „Kauno apylinkės teismo 1935 m. rugsėjo 20 d. sprendimas dėl Klaipėdos uosto baseino statybos ir Telšių–Kretingos geležinkelio statybos“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 100–113.

apygardos teisme⁴⁷, kol galiausiai Vyriausiasis Tribunalas atmetė kasacinį skundą⁴⁸. Kauno apylinkės teismas ir Kauno apygardos teismas turėjo aiškintis sutarties žodžių prasmę, ieškoti sutarties nuostatų reikšmės aiškinimo metodo. Kauno apygardos teismas pabrėžė: „<...> jeigu sutarties žodžių prasmė yra aiški ir nekelia svarbių abejonų, ir jeigu nėra nustatyta, kad šalys sąmoningai nuslėpė tikrąją susitarimo prasmę, – tai toji sutarties žodžių prasmė kaip tik ir yra tikroji sutarties prasmė. Tokiais atsitikimais <...> nėra net teisėto pagrindo statyti klausimą, ar sutarties žodžių prasmė atitinka tikrąją sutarties prasmę.“⁴⁹

Pagrindinis byloje keltas klausimas – kuria valiuta Lietuvos Vyriausybė turi atsiskaityti su *Højgaard & Schultz*. Sutartyje numatyta, kad atsiskaitymo valiuta – doleriai. Sutarties sudarymo metu jie buvo padengti auksu. Ši atsiskaitymo valiuta buvo pasirinkta *Højgaard & Schultz* iniciatyva, kadangi jie labiau pasitikėjo dolerio, o ne lito pastovumu. Teismo nuomone, ta aplinkybė, kad danų įmonė pasitikėjo dolerio pastovumu, nesuteikė jai teisės reikalauti iš atsakovo atsiskaityti dolerio, padengto auksu, vertės valiuta. Teismo nuomone, Lietuvos Vyriausybė turėjo mokėti ne doleriais tos vertės, kokia ji buvo sutarties sudarymo metu, bet doleriais tos vertės, kurie bus atsiskaitymo metu. Teismas pabrėžė, kad galima būtų kvestionuoti šį dalyką, jei sutartimi siekta pridengti blogą šalies valią. Bet tokios nebuvo, nes dolerio vertės kritimo niekas negalėjo numatyti. Danai skundėsi, kad jie gauna sumažintą atlyginimą, atsiradusį mokant nuvertėjusią valiuta. Tačiau Teismas akcentavo keletą dalykų: pirma, valiutos vertė krito ne dėl atsakovo valios, atsakovas kritimo negalėjo numatyti, todėl negalėjo spekuliuoti; antra, pasaulinė krizė palietė ir Lietuvos ekonominę padėtį, iš kurios resursų atsiskaitoma su ieškove, tad sumažėjo ir jos resursai bei perkamoji galia. Šiuo atveju Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad danai nominalizmo priešinkais buvo tik dolerio atžvilgiu, bet ne lito. Akcentuotas aukso klauzulės klausimas, kuris danų buvo traktuojamas kaip bet kokių nuostolių neleistinumas ieškovei. Teismas pažymėjo, kad toks vienpusis sutarties aiškinimas yra neleistinas: „<...> pati ieškovė pripažįsta, kad sudarant sutartį turėta omenyje litas, kurio kursas gali kristi, taigi ne aukso litas. Jeigu laikyti, kad buvo turėta omenyje litas ne aukso, bet „kursinis“ litas, o doleris turėta omenyje – aukso, tai išeity, kad dolerių išvedimo koeficientas 1/10 nebūtų vienalytis, kas matematiškai išrodo neįmanoma. Jeigu vadovautis tokiu nevienalyčiu koeficientu, tai iš tikrųjų iš paprastų „kursinių“ litų būtų galima išvesti aukso dolerius. Bet ar nebūtų tai žengti žingsnį į alchemijos sritį.“⁵⁰

Be to, Teismas pastebėjo tam tikrą danų prieštaravimą patiems sau. Nes dar viename savo skundo argumente minėjo skirtumą, susidariusį dėl pavėluoto išmokėjimo dėl dolerio kritimo. Tai reiškė, pasak Teismo, kad danai reikalauja atsiskaitymo dienos vertės dolerių. O tai jau nieko bendra neturi su auksu padengtu doleriu⁵¹. Matyti, kad Lietuvos teismų sprendimai buvo pagrįstai palankūs Lietuvos Vyriausybei.

47 „Kauno apygardos teismo 1935 m. gruodžio 5-11 d. sprendimas“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 114–124.

48 „Vyriausiojo Tribunalolo 1936 m. kovo 13-27 d. sprendimas“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 81–86.

49 „Kauno apygardos teismo 1935 m. gruodžio 5-11 d. sprendimas“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 115.

50 *Ibid.*, 116.

51 *Ibid.*, 119–120.

Danai ėmė ruošti ginčo sprendimui Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijoje. Mat, pagal Lietuvos ir Danijos taikinimo ir arbitražo sutarties 5 straipsnį, veikė Nuolatinė Lietuvos ir Danijos taikinimo komisija. Kadangi buvo pasibaigusios Komisijos narių kadencijos, reikėjo sudaryti naują komisiją. Ją turėjo sudaryti pirmininkas, du asmenys iš Lietuvos pusės ir du asmenys iš Danijos pusės. Prieš tai pirmininko pareigas ėjo Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas. 1934 m. jis buvo sutikęs šias pareigas eiti ir antrą kadenciją, tačiau 1935 m. buvo išrinktas Čekoslovakijos Prezidentu, tad toliau tęsti Komisijos pirmininko pareigų negalėjo⁵². Lietuviams ir danams ne iš karto pavyko sutarti dėl Komisijos pirmininko kandidatūros. Tada danai nusprendė kreiptis į Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo pirmininką, kad šis paskirtų Taikinimo komisijos pirmininką⁵³. Buvo paskirtas olandų pareigūnas J. Karnebekas⁵⁴. Danai kreipėsi į paskirtąjį pirmininką prašydami, kad Nuolatinėje taikinimo komisijoje būtų išspręstas ginčas tarp Lietuvos Vyriausybės ir *Højgaard & Schultz*⁵⁵. Toliau remiamasi M. Römerio prisiminimais apie vizitą Hagoje esančiuose Taikos rūmuose, kuriuose ir vyko Taikinimo komisijos posėdžiai.

M. Römeris iš Užsienio reikalų viceministro gavo pasiūlymą dalyvauti Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijoje (pranc. *La Commission Permanente de conciliation danolituanienne*)⁵⁶. Teisininkas sutiko, suvokdamas, kad užduotis nelengva, bet įdomi⁵⁷. Jo sutikimą valstybės vadovui perdavė užsienio reikalų ministras⁵⁸. 1937 m. liepos 1 d. Respublikos Prezidentas pasirašė aktą N. 745, kuriuo paskyrė Vytauto Didžiojo universiteto rektorių minėtos komisijos nariu trejiems metams⁵⁹.

1937 m. rugsėjį teisininkas gavo laišką iš Hagos su antspaudu *La Cour permanente d'arbitrage*. M. Römeris prisipažino, kad jis nežinojo, jog Nuolatinis arbitražo teismas yra atskira institucija kaip ir Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas. Dienoraščiuose jis atkreipė dėmesį į tai, kad Arbitražo teismas buvo Hagos taikos konferencijos institucija, o Teisingumo Teismas – Tautų Sąjungos institucija. Teisininkas neskubėjo atidaryti laiško, nes buvo įsitikinęs rasiąs ten keletą Teisingumo Teismo publikacijų ir pan. Tačiau paaiškėjo, kad atsiųstame voke buvo dokumentai, susiję su Lietuvos ir Danijos ginču bei kvietimu atvykti. Pagal M. Römerį, tarp Lietuvos ir Danijos kilo ginčas dėl atsiskaitymų su Danijoje esančia įmone, kuriai buvo suteikta koncesija tiesti geležinkelį iš Šiaulių į Kretingą per

52 Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus 1936 m. kovo 19 d. raštas užsienio reikalų ministrui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 44, 88.

53 Susirašinėjimas dėl Danijos-Lietuvos taikinimo komisijos pirmininko yra saugomas: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 36, 42, 44–47, 54, 57, 58, ir t. t.

54 Mažeika, *supra note*, 4: 219.

55 1937 m. vasario 12 d. gautas raštas iš S. P. Duurloo. LCVA, f. 383, ap. 8., b. 1086, l. 8.

56 Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 3 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 9.

57 Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. birželio 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 216; M. Römerio 1937 m. rugpjūčio 31 d. sutikimas priimti pareigas Danijos-Lietuvos taikinimo komisijoje. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 2, 2ap.

58 Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 22 d. raštas. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 5.

59 Respublikos Prezidento 1937 m. liepos 1 d. aktas Nr. 745. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 4.

Telšius. Ginčas kilo dėl to, ar Lietuva turėjo atsiskaityti JAV doleriais pagal aukso valiutą, ar baziniu dolerio kursu. Pasak M. Römerio, ginčo objektas labai didelis, vienu atveju už dolerį mokami keturi litai, kitu atveju – šeši. Taip pat teisininkas pastebėjo, kad bet kokie ginčai tarp Danijos ir Lietuvos, remiantis Lietuvos ir Danijos taikinimo ir arbitražo sutartimi, turėjo būti sprendžiami komisijoje, susidedančioje iš keturių narių. Taigi, Arbitražo teismo sekretoriatas kreipėsi į teisininką⁶⁰. Taip buvo dėl to, kad Vyriausybė pasiūlė M. Römerio kandidatūrą. Teisininkas suprato, kad bylą laimėti bus nelengva. A. N. Mandelštamą turėjo būti Lietuvos atstovu, o jo padėjėjais – T. Petkevičius ir D. Krivickas⁶¹. Paskirtas ir Užsienio reikalų ministerijos tarnautojas, turėjęs rūpintis techniniais šio klausimo dalykais⁶².

Komisijos pirmininkas J. Karnebekas pirmąjį taikinimo komisijos susitikimą paskyrė lapkričio 12 d. Taikos rūmuose Hagoje. Kiti komisijos nariai buvo iš danų pusės danas K. A. Oldenburgas, ambasadorius Prancūzijoje, ir prancūzas V. de Fonteney, iš Lietuvos – konstitucinės ir tarptautinės teisės specialistas profesorius M. Römeris ir Latvijos kasacinio teismo teisėjas O. Ozoliņšas. Iš pradžių planuota, kad vietoj latvio bus norvegas Ch. Lange'as, buvęs Tarparlamentinės Sąjungos generalinis sekretorius. Tačiau Lietuvos atstovas A. N. Mandelštamą išsakė abejones dėl norvego nešališkumo, nes buvo įsitikinęs, kad šis palaikys danus. O pagal Lietuvos ir Danijos susitarimą, kilus abejonių, komisijos narį galima buvo pakeisti⁶³. Danijos atstovais buvo danų diplomatas N. Høstas ir šveičaras tarptautinės teisės profesorius G. Sauser-Hallas⁶⁴.

M. Römeris dienoraščiuose pabrėžė, kad komisija tēra taikinimo darinys, nepriimantis privalomo pobūdžio sprendimo, o tik pasiūlymą, kurį turi pateikti Lietuvos ir Danijos vyriausybėms. Jeigu Komisijos pasiūlymui vyriausybės nepritaria, tai ginčo sprendimui paliekami keli keliai – Nuolatinis arbitražo teismas arba Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas⁶⁵.

Pirmasis posėdis turėjo įvykti spalio mėnesį, bet jis buvo atidėtas paprašius taikinimo komisijos nariui Latvijos kasacinio teismo teisėjui O. Ozoliņšui. M. Römeris nujautė, kad latvis atidėjo susitikimą paprašius A. N. Mandelštamui. Šiam prirėikė daugiau laiko pasirengti Lietuvos pozicijos gynybai. Tam reikėjo ir užsienio literatūros studijų⁶⁶. Taigi, pirmasis taikinimo komisijos posėdis suplanuotas lapkritį⁶⁷.

Prieš išvykdamas į Hagą M. Römeris susitiko su užsienio reikalų ministru. Buvo aišku, kad norėta, jog Lietuvos tezės būtų grindžiamos grynai teise. Teisininko nuomone, teisinis

60 1937 m. rugsėjo 3 d. generalinio sekretoriaus raštas. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 1.

61 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 16 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 269.

62 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 273.

63 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 289; Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 3 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 9.

64 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai 1938 (1938 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 12.

65 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 273.

66 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 5 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 279.

67 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 8 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 280.

pagrindas būtų patogesnis Lietuvos tezėms sprendžiant ginčą. Rektorius prognozavo, kad komisijos pirmininkas sieks kompromiso ir neleis vienos ar kitos pusės šimtaprocentinio tezių palaikymo⁶⁸.

1937 m. lapkričio 10 d. teisininkas nuvyko į Hagą⁶⁹.

1937 m. lapkričio 12 d. įvyko pirmasis susitikimas. Nuspręsta pirmiausia suteikti terminus ir galimybes šalių atstovams pateikti savo pareiškimus ir išvadas⁷⁰. Taigi, reikėjo nustatyti valstybių rašytinių pareiškimų terminus ir kitas procedūrinės detales. Posėdžiuose dalyvavo Nuolatinio arbitražo teismo generalinis sekretorius. Įdomu tai, kad komisijos pirmininkas pabrėžė, jog ši taikinimo komisija yra pirmoji realiai veikianti. Tad praktinės jos veikimo patirties nebuvo. Sudarytų buvo arti šimto, tačiau nei viena jų nepaliko jokios praktikos. M. Römeris, išgirdęs apie tai, pagalvojo, kad šios taikinimo komisijos darbas itin svarbus, sukursiantis precedentą ir nustatysiantis tokio darinio funkcinius pagrindus. Taigi, pirmame susitikime buvo sprendžiami Lietuvos kontrmemorialo, Danijos repliko, Lietuvos dupliko pateikimo terminai, žodinio bylos nagrinėjimo, komisijos darbinės kalbos, veiklos užbaigimo protokolavimo klausimai. Buvo apsispręsta dėl terminų: Lietuvos kontrmemorialas turėjo būti pateiktas gruodžio 15 d., Danijos replikas – vasario 1 d., Lietuvos duplikas – kovo 15 d. O apie 1938 m. balandžio vidurį turėjo įvykti žodinis dalyvaujančių šalių išklausymas⁷¹. Komisijos kalba pasirinkta prancūzų, o baigiamąjį protokolą turėjo redaguoti Arbitražo teismo sekretorius, prižiūrimas Komisijos pirmininko⁷².

Prašyta šalių parengti atsakymus į tokius klausimus: koks tikslus atlyginimo dydis Lietuvoje mokant doleriais, ar danų įmonė apdrausta ir pan. M. Römeris pastebėjo, kad komisijoje vyravo mandagumas, bičiulystė, geranoriškumas. Teisininkas pagalvojo, kad kova greičiausiai bus vėliau ir tikėjosi, kad tai bus riteriška, argumentų kova. Tuo baigėsi pirmasis Taikinimo komisijos nario vizitas. Šio vizito metu teisininkas sužinojo apie Estijos iškeltą bylą Lietuvai Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme, kurioje jis vėliau eis nacionalinio teisėjo pareigas⁷³.

Grįžęs teisininkas pasidalijo savo išspūdžiais iš Nuolatinės taikinimo komisijos su užsienio reikalų viceministru, perdavė dokumentus⁷⁴. Taip pat, nekalbėdamas apie ginčą iš esmės, perskaitė paskaitą apie tarptautinę taikinimo komisiją Rotary klube⁷⁵, Teisinių draugijoje⁷⁶.

1938 m. gegužę M. Römeris grįžo į Hagą. Lietuvos delegaciją sudarė Lietuvos advokatas

68 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 293.

69 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 297.

70 *Ibid.*

71 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. lapkričio 12 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 40.

72 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 40.

73 *Ibid.*

74 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 301.

75 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 30 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 307.

76 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 312.

A. N. Mandelštam, T. Petkevičius, D. Krivickis, J. Montvila ir V. de Faria e Castro. Atvykus paaiškėjo, kad Komisijos pirmininkas skubėjo ir norėjo, kad kitą dieną po Danijos advokatų kalbų Lietuvos advokatas pateiktų savo atsakymus. Taip pat paaiškėjo, kad bus vengiama radikalių griežtų teisinių tezių, o linkstama link kompromiso. A. N. Mandelštamui susidarė įspūdis, kad kaip tik iš jo tikimasi kompromisinio pasiūlymo. M. Römeris pastebėjo, kad Lietuvos delegacijoje buvo įsivyravusi radikalių teisinių tezių laikymosi pozicija, o tai jau savaime atmetė kompromiso paieškos ir sutaikinimo galimybę⁷⁷.

Danijos ir Lietuvos taikinimo komisija pradėjo savo darbą 1938 m. gegužės 19 d. Pirmausia susitiko Komisijos nariai nedalyvaujant šalims. Buvo aptartas terminas, per kurį atsakymus turėjo pateikti Lietuvos advokatas, leidimas dalyvauti Lietuvos delegacijai ir Danijos pramonininkui inžinieriui K. Højgaardui posėdžiuose stebėtojo teisėmis. Nedeliant prasidėjo Komisijos posėdis. Pradėjo kalbėti Danijos advokatas G. Sanser-Hallas. Kalba truko ilgiau nei keturias valandas. Pasak M. Römerio, jis apibendrino visas danų tezes sykiu kritikuodamas Lietuvos poziciją. Kalbos pabaigoje šveicaras pradėjo naudoti įžeidžiančias Lietuvą frazes. Teisnininką tai papiktino. Jis nedelsdamas parašė protesto laišką Komisijos pirmininkui. Rašte M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad šalių atstovų įžeidžiantys pasisakymai kenkia taikinimo darbui. Savo rašte lietuvis įvardijo Danijos atstovų įžeidžiančius posakius „valstybės, kurios turi garbės jausmą“, „teisingesnė už Lietuvos valstybę“, „su ištikimybe“, „nesunku išlaikyti savo valiutos kursą valstybei, kuri nemoka savo skolų“, reiškiančius, kad Lietuva neturi garbės jausmo, kad jos valdžia neteisinga, veiksmai neloyalūs, kad ji negrąžina skolų. Rašte teisininkas akcentavo, kad tai nepriimtina, ir jis nesupranta, kaip tokią taktiką gali naudoti į Taikinimo komisiją kreipęsis valstybės atstovas, tuo pareikšdamas, kad jis pasirengęs susitaikyti. Jis akcentavo, kad nemanoma, jog tai skatintų susitaikymą. Rašto autorius pabrėžė ir tai, kad jeigu Lietuva pasirašė arbitražo sutartį su Danija, tai reiškia, kad sutinka su taikinimo procedūra ir su arbitražu, jei taikinimas nepavyks. Tokiu atveju negalima piktintis dėl to, kad skiriasi požiūris į įsipareigojimus kitos šalies atžvilgiu. Rašte nurodoma, kad jeigu Lietuva prieštarautų skolų apmokėjimui, tai nesutiktų su taikinimo procedūra ir galbūt arbitražu. M. Römeris pastebėjo, kad tokiomis sąlygomis susitaikymo perspektyvos pesimistinės: „Šioje situacijoje, *pone pirmininke, prisipažįstu, kad esu pesimistiškai nusiteikęs dėl susitaikymo perspektyvų; žinoma – aš asmeniškai atliksiu savo užduotį su geriausia valia. Bet aš tikrai čia atvykau ne tam, kad dalyvaučiau komisijos darbe ir klausyčiau įžeidinėjimų savo šaliai ir jos valdžiai; kaip Lietuvos pilietis bei Lietuvos paskirtas Komisijos narys, teikiu oficialų protestą prieš Komisijoje Danijos atstovo p. Sanser-Hall pasakytus įžeidimus.*“⁷⁸

Kitą dieną raštas buvo įteiktas Arbitražo teismo generaliniam sekretoriui. Pirmininkas, gavęs laišką, iš karto nuvyko į viešbutį, kuriame apsigyveno M. Römeris. Jiedu susitiko. Pirmininkas pritarė M. Römerio pastaboms dėl dano elgesio. Olandas paklausė teisininko, ką, jo nuomone, jis turėtų daryti. Lietuvis atsakė, kad juo visiškai patitiki ir apie tai jis rašė

77 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 12.

78 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 19 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 13.

tik jam. Rektoriui susidarė įspūdis, kad pirmininkas bijojo rimtesnių komplikacijų, apsunkinančių jo vaidmenį taikinime ir galinčių aptemdyti jo autoritetą ir tarptautinės komisijos pirmininko prestižą. Pirmininkas nurodė, kad jis planuoja ryte pasikalbėti su danų atstovu ir pareikšti jam įspėjimą, taip pat pažadėjo su laiško turiniu supažindinti Komisijos narius nedalyvaujant jo valstybių advokatams. M. Römeris padėjo pirmininkui. Susitikime kalbėta ir apie susitaikymo perspektyvas. Pirmininko nuomone, užduotis sudėtinga, nebent pačios ginčo šalys pasiūlytų kompromisą. O šalys to nepadarė kategoriškai gindamos savo pozicijas. Pirmininkas pabrėžė, kad jis nenori leisti į teisminį procesą, nes ne tokia yra komisijos misija. Jos užduotis – nukreipti procedūrą į draugišką susitaikymą. M. Römeris iš esmės sutiko su tokiu požiūriu. Šios komisijos užduotis nebuvo ginčo dėl teisės sprendimas⁷⁹.

Kitą dieną M. Römeris viešbutyje gavo žinią, kad danų advokatas norėjo pasišnekėti su lietuviu. Po pietų įvyko telefoninis pokalbis. G. Sanser-Hallas paklausė, kur ir kada galima būtų susitikti. Susitiko M. Römerio kabinete Taikos rūmuose. Danijos atstovas pradėjo teisintis, kad jis nenorėjo ižesti Lietuvos ir kad apgailestauja dėl tam tikrų frazių. Kadangi danų atstovo kalba nebuvo įtraukta į bylą, tai Lietuvos teisininkas incidentą laikė baigtu⁸⁰.

Komisijos narių susitikime buvo pranešta apie M. Römerio raštą. Komisijos narys danas K. A. Oldenburgas prisipažino, kad ir jis padarė pastabą Danijos atstovui dėl netinkamų pasisakymų. Tad įvyko posėdis, kuriame dalyvavo šalys. A. N. Mandelštamą savo kalboje taip pat atkreipė dėmesį į G. Sanser-Hallo vartotas Lietuvą menkinančias frazes. Lietuvos advokatas trumpai atrėmė oponento argumentus esminiais klausimais, nesileisdamas į smulkmenas ir nedramatizuodamas situacijos. Jo kalba truko maždaug dvi valandas. Nebuvo kalbėta apie finansinius K. Højgaardo tariamus nuostolius. Ši tema buvo palikta tikintis gauti tokį klausimą vėliau. Tačiau danai, pasak M. Römerio, paruošė staugmeną. Jie atsisakė nuo tolesnių klausimų ir atsakymų studijos bei paprašė, kad komisija imtųsi sutaukinimo veiksmų. Tada Komisijos pirmininkas paprašė stebėtojų pasitraukti iš posėdžio. Pirmininkas paprašė valstybių atstovų susitikti vieniems ir pasikalbėti bei informuoti Komisiją apie bendrus susitarimus. Valstybių atstovai nuėjo į atskirą kambarį, tačiau A. N. Mandelštamą grįžo labai greitai ir nurodė, kad Lietuvos Vyriausybė jo neįpareigojo sudaryti susitaikymo. Jo darbas – pateikti teisinius argumentus, pagrindžiančius Lietuvos poziciją. Posėdis baigėsi. Pirmininkas sukviėtė Komisijos narius. M. Römeris pastebėjo, kad niekas nežinojo, ką reikės daryti, „darbo perspektyva gana chaotiška“. Tačiau teisininkas prisipažino, kad jam ima aiškėti darbo metodas⁸¹.

M. Römeris surašė programą Komisijos pirmininkui išdėstydamas savo koncepciją. Jis išklė esminį klausimą – ar Lietuvos teismų sprendimai šioje byloje yra *res judicata*, privalomi ir Lietuvai, ir Danijai. Jei ne, tada ginčas atviras. Jeigu taip, tada kyla klausimas, ar šiems sprendimams taikomas *dénis de justice*, panaikinantis *res judicata* ir iš naujo

79 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 20 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 13.

80 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 21 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 14.

81 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 22 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 14.

atveriantis kelią ginčui. Toliau teisininkas svarstė taip: jeigu yra *res judicata* ir nėra *dénis de justice*, kurį turi nustatyti Komisija, tai susitaikymui nėra galimybės, nes ginčas nebėra atviras ir viskas saistoma *res judicata*. Tada, teisininko nuomone, nėra kito būdo pasiekti kompromisą, tik gauti išankstinį Lietuvos sutikimą atsisakyti nusistovėjusios teisės ir pasitikėti komisijos teisingumo vykdymu⁸².

Vėl įvyko Nuolatinės taikinimo komisijos posėdis. Valstybių advokatai nebuvo pakviesti. Dalyvavo tik Komisijos nariai. Komisijos pirmininkas norėjo nedelsiant pradėti rengti taikos projektą. Jis pabrėžė, kad Komisija neturi analizuoti teisės klausimų, kad taikinimo procedūrai nebūtų suteiktas kvaziteisminės procedūros pobūdis ir Komisija nepavirstų nauja teismine institucija. Todėl jis sumanė dar kartą paprašyti ypač Lietuvos atstovo pabendrauti su Lietuvos Vyriausybe dėl galimo kompromiso. Tada pradėjo kalbėti M. Römeris. Jis perskaitė galimą Komisijos veiklos programos projektą ir pasiūlė svarstyti du teisės klausimus: *res judicata* klausimą ir *dénis de justice*, pažeidžiantį *res judicata*, klausimą. Jis pabrėžė, kad jeigu yra *res judicata*, o *dénis de justice* neįrodytas, tai ginčas jau išnaudotas ir sprendimas priimtas. Tokiu atveju Komisijai reikalingas *ex aequo et bono* Lietuvos sutikimas pradėti ginčą. Komisijos pirmininkas pasiūlė išplatinti Lietuvos teisininko parengtą programą kitiems komisijos nariams ir apsvarstyti⁸³.

Po kelių dienų J. Karnebekas ir toliau ragino ieškoti kompromisinio požiūrio. Tačiau jo raginimą Lietuvos teisininkas pavadino „keistu“. Komisijos vadovas įtikinėjo M. Römerį ir O. Ozolišą, kad jis svarstė pateiktą siūlymą, tačiau ir vėl akcentavo, kad Taikinimo komisija negali antrinti tarptautinės jurisdikcijos institucijų, spręsti sudėtingų teisinių klausimų. Jo nuomone, tai net galėtų apsunkinti susitaikymą, nes būtų pateiktos kategoriškos pozicijos. Remiantis Komisijos pirmininku, komisija neturi daryti to, kas yra arbitražo arba teismo kompetencijoje, jei susitaikymas neįvyktų. Jis pabrėžė, kad M. Römerio iškeltas klausimas dėl Lietuvos sprendimų šioje byloje teisinės galios turi likti atviras ir nedaryti įtakos nei komisijos, nei šalių galimuose taikos susitarimuose. Lietuvos teisininkas pastebėjo, kad sunku reikalauti iš Lietuvos sudaryti kokią nors taikos sutartį be kategoriško įvertinimo, jog Lietuvos teismų sprendimai yra galiojantys, antraip tai sukurs precedentą ir kiekvienas užsienietis Lietuvoje gali laikyti savęs nesaistomu nei Lietuvos įstatymų, nei Lietuvos teismų, nes užtenka tik kreiptis skundais per savo vyriausybę į tarptautinį forumą. O tai, pasak lietuvio, pavojingas precedentas, su kuriuo valstybė negali sutikti ir privalo priešintis bandymams susitaikyti. Pirmininkas teisininkui atsakė, kad komisija neatmeta Lietuvos teismų sprendimų, o tik tvirtina, kad komisija jokių būdu nekvestionuoja Lietuvos teisinių pozicijų, kuriomis grindžiamas kiekvienas reikalavimas, jos lieka nepajudinamos, bet galbūt yra galimybė kai kur sušvelninti, kai kur visai atsisakyti pozicijų, siekiant taikos, galbūt Lietuva savo noru galėtų padaryti kokių nors nuolaidų išsaugodama savo *res judicata* tezę. Kitaip tariant, pirmininkas siūlė tą patį, ką ir Lietuvos teisininkas, t. y. nuolaidas ir kompromisus neneigiant *res judicata*, bet su laisvai išreikštu Lietuvos sutikimu. Latvių

82 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 22 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 14.

83 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 15.

teisininkas pastebėjo, kad Komisija negali spręsti taikos labai nemotyvuodama savo išvadų. Pirmininkas atsakė, kad Komisija turi tik tarpininkauti siekiant šalims susitarti. Taigi, iš esmės Komisija turėjo būti neutralus tarpininkautojas. Be to, J. Karnebekas akcentavo, kad sutartyje tarp Danijos ir Lietuvos nurodyta, kad komisija ne privalo, o gali pateikti susitaikymo formulę. Lietuvos teisininkui kilo klausimas, o kas tada, jei šalys apskritai nenorės sudaryti jokių susitarimų, ar tada Komisija formuluos kokį nors pasiūlymą. Buvo atsakyta, kad tokiu atveju Komisija tik surašys protokolą, kuriame bus nurodyta, kad susitaikymo nepavyko pasiekti. M. Römeris padarė išvadą, kad iš esmės tai buvo tas pats, kas ir jo pasiūlymas, tik pasirinkta kitokia forma ir metodas. Tačiau jis stebėjosi: „<...> *jeigu komisija absoliučiai atmets bet kokį įstatymo aiškinimą, kodėl buvo organizuota išsitaikymo procedūra šalių debatams raštu ir žodžiu, kurie susidarė vien iš abiejų šalių teisės aiškinimo. Komisijos funkcijų pobūdis turėjo būti nustatytas iš anksto ir kategoriškai. Visas šalių atstovų darbas – laiko ir išlaidų be jokio poveikio švaistymas.*“⁸⁴

Komisija paklausė A. N. Mandelštamo, ar jis Lietuvos Vyriausybės įgaliojtas visapusiškai atstovauti Vyriausybei Komisijoje ir kiek jis pasiryžęs daryti nuolaidų. Taigi, siekta išsiaiškinti, ar Lietuvos atstovas dabar jau gali pateikti kompromiso variantą, ar jam dar reikia susisiekti su Lietuvos Vyriausybe. Tai siekta padaryti, nes Komisija buvo nusprendusi nesitūlyti jokių susitarimo formulių, o tik tarpininkauti šalims siūlant susitaikymo variantus. M. Römeris pastebėjo, kad danų atstovai pasirengę daryti nuolaidas. Lietuvos teisininkas buvo priblokštas tokios komisijos neefektyvumo, kuri nusprendė tenkintis šalių susitarimu, pati atsiribodama nuo bet kokių teisinių svarstymų, net atsisakydama rengti savo sutaikymo formuluoję: „*Iš tiesų Lietuvos delegacija, kaip ir danų atstovai, tiek daug laiko ir lėšų skyrė teisės studijoms ir argumentams, o komisija tiesiog apeina teisės klausimus ir iš esmės visas jų išvadas, visą jų darbą sumenkindama iki nulio ir daro jį beprasmišku. <...> Tokios komisijos rezultatas yra labai menkas, nes net ir be jos brangaus dalyvavimo šalys lygiai taip pat galėtų susitarti arba nesusitarti.*“⁸⁵

Galiausiai J. Karnebekas Komisijos nariams perskaitė raštą, kurį pateikė Lietuvos atstovui A. N. Mandelštamui. Rašte buvo pabrėžta, kad neketinama kelti klausimo dėl Lietuvos nacionalinių nuomonių, kurių svarba nekvestionuojama, ir nenorima kištis į galimą Sutartyje numatytų teisminių ir arbitražo institucijų veiklą. Rašte klausiama Lietuvos atstovo, ar šis įgaliojtas stebėti Komisijos darbą ir pradėti derybas kitokiu keliu nei griežtai teisiniu, siekiant surasti bendrą sprendimą, leisiantį taikiai užbaigti ginčą. Išgirdęs tokį raštą, M. Römeris padarė išvadą, kad šio rašto turinys artimas tam, kurį jis pasiūlė. Tik skirtumas tas, kad Komisija nenustatys Lietuvos teismų sprendimų galios. Tačiau akivaizdu, kad Komisija kategoriškai nevertina Lietuvos teismų sprendimų galios, o kreipiasi į pačias šalis prašydama susitarti. Kitaip tariant, Komisija nemano, kad gali priimti sprendimus ten, kur jie jau priimti. O Lietuvos teisininkas tą patį ir siūlė: Lietuva nacionalinių teismų

84 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 25 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 16.

85 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 26 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 16.

sprendimų *res judicata* ribose gali leistis į kompromisines derybas⁸⁶.

Reikėjo palaukti Lietuvos Vyriausybės atsakymo. Po kelių dienų jis atėjo: „Lietuvos Vyriausybė mano, kad šis Lietuvos ir Danijos ginčas iš esmės yra teisinis ginčas, todėl Taikinimo komisija jo negali išsiaiškinti kitaip, kaip tik teisiškai išnagrinėjus abiejų šalių argumentus, pateiktus jai per nustatytą šešių mėnesių laikotarpį. Dėl to Lietuvos Vyriausybė, vis dar norėdama ginčą su Danija išspręsti per Taikinimo komisiją, apgailestauja, kad savo atstovo negali įgalioti pradėti derybų kitu, nei teisiniu, lygiu.“⁸⁷

Susipažinę su Lietuvos atsakymu, Komisijos nariai ėmė svarstyti, kokių žingsnių imsis toliau. M. Römeris įžvelgė du kelius: nustatyti, ar apskritai yra teisinis Lietuvos atsakomybės pagrindas Danijos atžvilgiu Danijos pareiktų ieškinių ribose, ir, esant teigiamam atsakymui, sudaryti teisingą susitarimą *ex aequo et bono*, nesigilinant į kitus teisinius klausimus, nustatant skolą kompromisu, arba, jei Komisija vengia spręsti esminį klausimą, tiesiog konstatuoti, kad Komisijai nepavyko sutaikyti šalių. Latvijos teisininkas sugalvojo savitą kompromisą, nors ir painų, t. y. Komisija turi pakomentuoti teisinius ginčo klausimus, bet nepriimti jokie sprendimo, kiekvienam Komisijos nariui pateikiant individualų pareiškimą, be oficialaus balsavimo, bei parengiant kompromisinį siūlymą. M. Römerio pirmąjį kelią Komisijos pirmininkas atmetė ir pradėjo svarstyti O. Ozoliņšo pasiūlymą, kuriame, matyt, galima buvo pasiekti kažkokio kompromiso. Tada danas K. A. Oldenburgas pradėjo skaityti pranešimą apie galimybę sumažinti danų reikalavimus pinigine išraiška⁸⁸. Nuspręsta laikytis latvio pasiūlymo, bet ilgainiui dar labiau viskas susipainiojo. Tada Lietuvos teisininkas pasiūlė dar vieną variantą. Lietuvis siūlė, kad Komisija pirmiausia pažymėtų, jog Danijos iškeltame ginče reikia konstatuoti Lietuvos atsakomybę ir nustatyti jos apimtį. Čia Komisijai tereikia padaryti tokią teisinę išvadą. Teisininko nuomone, tokią teisinę išvadą padarius ir nustčius Lietuvos atsakomybės mastą, nustatant Lietuvos skolą K. Højgaard bendrovei, nekiltų jokių kitų teisinių klausimų. Tokioje procedūroje, pasak M. Römerio, slypi teisingumo klausimas ir Komisijos narių balsais būtų įvertintas materialinis teisingumas, o kartu išspręstas ir teisinis klausimas. Latvių teisininkas atsiėmė savo pasiūlymą ir nurodė, kad prisijungia prie M. Römerio pasiūlymo. Už lietuvio pasiūlymą balsavo tik pats pasiūlymo autorius ir latvis. Danas ir prancūzas balsavo prieš. Sprendimą nulėmė Komisijos pirmininko, kuris taip pat buvo prieš lietuvio idėją, balsas. Akivaizdu, kad bus pradėtas rengti susitarimo pasiūlymas be jokių teisinių tezių, tik materialinio teisingumo požiūriu⁸⁹.

Nuėjusdamas, kad taip bus, M. Römeris buvo parengęs ir savo ekonominius samprotavimus. Tačiau jis abejojo, ar koks nors susitaikymas apskritai įmanomas⁹⁰. Danas pasiūlė šiek tiek mažesnę Danijos reikalaujamą sumą, maždaug 400 000 litų, o reikalaujama buvo daugiau nei šešių milijonų. Taigi, tai buvo labai maža nuolaida. Vėliau jau buvo siūlyta

86 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 26 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 16.

87 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 1 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 19.

88 *Ibid.*

89 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 2 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 20.

90 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 20.

840 000 litų nuolaida. Kitaip tariant, Danija bandė suvilioti lietuvius nedidelėmis nuolaidomis. Žodžiu, kiekvienas narys siūlė savo skolos skaičiavimo variantą. O Komisijos pirmininkas nepamiršdavo priminti, kad jei Lietuva nepriims komisijos susitarimo, ji rizikuoja, kad per tarptautinius teismus bus priteista dar daugiau nei Danija reikalauja ir kad gali patirti tokius įžeidimus, kad Lietuvos teismai bus sutepti *dénis de justice* ir *mal jugé*. O M. Römeris ginčų įkarštyje nurodė, kad Danija taip pat rizikuoja ir kad jos visi reikalavimai bus atmesti, nes, jei Nuolatinė komisijos taikinimo procedūra apsisprendė nenagrinėti ginčo dėl šalių teisių, tai jos pirmininkas negali reikšti prielaidos, kad Lietuva pralaimės. Lietuvis pastebėjo, kad olandas buvo akivaizdžiai šališkas Danijos naudai. Latvis sureagavo į tai, kad ieškinių padalijimo dalys yra nelygiavertės: iš Danijos atimamas vienas ar du milijonai, o iš Lietuvos reikalaujama penkių ar šešių milijonų. Maža to, visi skaičiavimai buvo nemotyvuoti, o dėl teisės nieko nebuvo sprendžiama. Taigi, latvis konstatavo, kad tokie siūlymai būtų nelygiaverčiai. Ginčiuose kalbėta ir apie pagrindinių pasaulio valiutų vertės kritimą, ir apie mažų jaunų valstybių, kurios neturi kolonijų, gyvenimo lygį, apie turtingų šalių, gyvenančių iš kolonijų ir pramonės, išnaudotojišką požiūrį ir t. t. M. Römeris dienoraščiuose rašė, kad šios šalys pačios atsisakė aukso standarto ir už viską moka tik nominaliomis vertėmis, kurios neatitinka aukso vertės. Lietuvis, klausydamasis ginčo tarp latvio ir olando, pareiškė, kad Komisijos narių nuomonių skirtumai išreiškė psichologinį, mentalinį skirtumą tarp žemės ūkio neturtingos ir jaunos šalies bei turtingos šalies, gyvenančios iš prekybos, kolonijų, pirklių, turtingų miestiečių, auksą garbinančių žmonių. M. Römeris šiuos dalykus laikė esminiais net ir teisės klausimuose, net ir teisingume: „*Ir su šiais buržuazinio-merkantilinio „mentalitė“, kuris supranta tik pelną ir viską, kas duoda auksą, ir skurdžių žemės ūkio parijų, dirbančių jiems ir turinčių visada mokėti auksu, „mentalitė“, taip pat yra susiję su prieškarinio „mentalitė“, ypač vyresnės kartos žmonių, tokių kaip Karnebeek, ir žmonių, priklausančių tokioms šalims kaip Danija ir Nyderlandai, kurios išgyveno Didįjį Karą kaip neutralios ir nepatyrė ekonominių ir socialinių kataklizmų tokiu mastu, kaip mes. <...> Taip, mūsų ginčai Komisijoje yra skirtingų „mentalitės“ ginčas.*“⁹¹

Komisijos pirmininkas parengė pasiūlymą dėl susitarimo, kuriame buvo raginama sumokėti danams. Projekte buvo aiškiai nurodyta, kad sprendimai dėl teisių klausimų pašalinti Komisijos daugumos balsais, o nuostolių kriterijus buvo nustatytas pagal dolerio kurso kritimą, t. y. panaudotas aukso kriterijus. Toks protokolas radikaliai išskyrė lietuvių ir latvių iš daugumos. Šie norėjo, kad būtų atsižvelgta į visus dolerio perkamosios galios elementus. Protokole pažymėta, kad susitaikymo siūlymui nepritarė du Komisijos nariai. Siūlyme pabrėžta, kad Lietuva turi atlyginti *Højgaard & Schultz* patirtus nuostolius dėl dolerio vertės kritimo. Nuostoliams apskaičiuoti remtasi Danijos Vyriausybės revizoriaus deklaracijomis. Komisija pasiūlė padalinti apie du milijonus šimtą tūkstančių litų sumą į dvi lygias dalis, atitinkančias 50 procentų nuolaidą. Be šios sumos, siūlyta Danijos Vyriausybei

91 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 20.

netrukus sumokėti atlyginimo rangovui likutį litais pagal siūlymo surašymo dienos kursą⁹². Buvo palikta laiko iš Danijos ir Lietuvos vyriausybių sulaukti atsakymų į pasiūlymą dėl susitarimo⁹³.

Grįžęs iš Hagos, M. Römeris atsiskaitė dėl veiklos Nuolatinėje taikinimo komisijoje ministrui pirmininkui V. Mironui ir užsienio reikalų viceministrui J. Urbšiui. Teisininkas pasakojo apie Komisijos darbo eigą, jo pasiūlymus ir taikinimo perspektyvas. Paaiškėjo, kad ministrų kabinete žvelgiama oportunistiškai, t. y. svarstoma, ar išlaidų klausimas vertas reikalo, jei byla patektų į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą⁹⁴.

1938 m. rugpjūtį M. Römeris gavo iš Hagos laišką. Jam rašė Komisijos pirmininkas. Jis atsiuntė lietuvių ir danų atsakymų į Nuolatinės taikinimo komisijos prašymą kopijas. Iš atsakymų paaiškėjo, kad Danijos Vyriausybė sutiko su Komisijos prašymu, o Lietuvos – kategoriškai atmetė nesutikdama su tuo, kad Taikinimo komisija negalėjo nagrinėti teisės klausimų⁹⁵. Pirmininkas laiške pasiūlė parengti protokolo projektą, kuriame būtų konstatuota, kad susitaikymas neįvyko. Tokį projektą jis planavo atsiųsti nariams, kad šie patvirtintų. M. Römeris tikėjosi, kad pirmininkas nesileis į detales, argumentus, o tik konstatuos, kad susitaikymas nepasiektas⁹⁶.

1938 m. spalį pagaliau gautas Danijos ir Lietuvos taikinimo protokolas, kuriame nurodyta, kad šalys nesusitaikė. Protokolas buvo atsiųstas labai vėlai, o M. Römeris norėjo, kad protokolo tekstas būtų šiek tiek kitoks. Jam nepatiko tai, kad protokole buvo įtrauktas visas sprendimo siūlymo tekstas *in extenso*, kurį Komisijos nariai dauguma balsų pateikė šalims⁹⁷. Lietuvos teisininkas rašė: „*Nežinia, kuo baigsis Danijos ir Lietuvos byla taikinimo komisijoje. Susitaikymas tarp šalių nebuvo pasiektas. Lietuva, kaip ir buvo galima nuspėti, nepriėmė komisijos daugumos pasiūlyto taikinimo prieš mano ir Ozolinšo balsus.*“⁹⁸

Protokolas turėjo būti atsiųstas spalio 1 d. Tačiau su visais parašais buvo atsiųstas vėliau. Lietuvos teisininkui netiko protokolo tekstas. Jis surašė naujo protokolo projektą ir išsiuntė Komisijos pirmininkui⁹⁹.

Toliau M. Römeris dienoraščiuose nebeužsiminė apie jo parengto protokolo likimą. Tik nurodė, kad susitaikymas neįvyko, o buvo priimta rekomendacija, visiškai patenkinti Danijos reikalavimus. Lietuva tokiai rekomendacijai nepritarė. Tad ginčas buvo

92 1938 m. birželio 4 d. Nuolatinės danų-lietuvių conciliacijos komisijos susitaikymo projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 986, 10–11.

93 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 4 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 21.

94 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 8 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 23.

95 Lietuvos Vyriausybės atsakymo projektą žr.: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 986, 5–9.

96 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. rugpjūčio 7 d.). VUB RS, f. 75-21, l. 20.

97 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 459.

98 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 464.

99 *Ibid.*

sustabdytas¹⁰⁰. Nebuvo kreiptasi nei į Arbitražo teismą, nei į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą. M. Römeris Nuolatinę taikinimo komisiją vėl prisiminė tik 1939 m. birželį, nes buvo pakviestas į Ministrų Tarybos posėdį, kuriame aptartos bylos su Danija perspektyvos. Paaikškėjo, kad vyko taikos derybos tarp danų inžinieriaus K. Højgaardo ir Lietuvos banko, kuriam tuo metu vadovavo J. Tūbelis. Derybų esmė buvo koncesija statyti cemento gamyklą Lietuvoje¹⁰¹.

Lietuvos ir Danijos ginčo atomazgą savo tyrime pateikė V. Mažeika. Jis nurodė, kad galiausiai Vyriausybė įsipareigojo kompanijai sumokėti Nuolatinės taikinimo komisijos pasiūlytą sumą dalį grynaisiais, o dalį – Skirsnemunės cemento fabriko akcijomis. 1939 m. liepą danai atsisakė pretenzijų Lietuvai¹⁰².

Išvados

1. 1933 m. paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas. Jame, be kita ko, buvo reglamentuojami nacionalinių teismų ir prokuratūros santykiai su autonominiais Klaipėdos krašto teismais ir prokuratūra. Pirma, teisingumo ministras turėjo spręsti dėl baudžiamųjų bylų dėl nusikaltimų karinei prievolei ir dėl valstybės tarnautojų tarnybinių nusikaltimų, padarytų Klaipėdos krašte, teismingumo. Antra, ginčus dėl bylų priklausomybės turėjo nagrinėti Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas. Trečia, autonominius teismus turėjo prižiūrėti Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas. Ketvirta, numatyta Krašto prokurorų priežiūra. Penkta, Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo teisės aiškinimai privalomi ir Tribunolo Klaipėdos krašto skyriui. Šie ir kiti Lietuvos teisinio reguliavimo aspektai sukėlė pasipiktinimą tarptautinėje politikoje. Vokietijos atstovai įteikė Lietuvai sąrašą punktų, kuriuose išdėstė savo nepasitenkinimą dėl Teismų santvarkos ir kitų Lietuvos įstatymų, susijusių su Klaipėdos krašto valdymo klausimais. Kad valstybių signatarių teisininkus pasiektų ne tik vokiečių tezės, bet ir būtų išgirstos lietuviškosios, ginančios Lietuvos teisinio reguliavimo teisėtumą, užsienio reikalų ministras D. Zaunius subūrė teisininkų komandą, kuriuos paprašė vykti kartu su juo į Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesiją ir ten susitikti su britų, prancūzų, italų ir japonų teisininkais. Delegacijoje buvo M. Römeris. Teisininkas susitiko su valstybių signatarių teisininkais: tačiau šie tik padėjo už pateiktus argumentus ir jų nekomentavo. Įvyko susitikimas ir su vokiečių teisininkais: tačiau kiekviena šalis liko prie savo nuomonės.

100 Galutinis Lietuvos ir Danijos komisijos protokolas saugomas: Lietuvos–Danijos konciliacinės komisijos posėdžio protokolas. LCVA, f. 383, ap. 1, b. 2332, l. 4–17.

101 Römer Michał, *Dziennik* 1938–1941 (1939 m. birželio 6 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 81.

102 Mažeika, *supra note*, 4: 223.

Grįžus į Lietuvą paaiškėjo, kad valstybės signatarės palaikė vokiečių pusę ir prašė Lietuvos netaikyti Teismų santvarkos įstatymo nuostatų, susijusių su Klaipėdos kraštu. Lietuviai nusileido.

2. Plečiantis ekonominiams santykiams, 1930 m. sausio 11 d. sudaryta sutartis tarp danų bendrovės Højgaard & Schultz ir Lietuvos susisiekimo ministro geležinkelio linijai Telšiai–Kretinga tiesti. Danijos eksporto kredito komisija geležinkelio tiesimo darbams suteikė kreditą. Tačiau devalvavo JAV doleris. Taip kilo ginčas dėl Lietuvos Vyriausybės atsiskaitymų su danų bendrove. Buvo kreiptasi į Lietuvos teismus. Šių sprendimai buvo motyvuotai ir pagrįstai palankūs Lietuvai. Danai, pagal Danijos ir Lietuvos taikinimo ir arbitražo sutartį, kreipėsi į Nuolatinę taikinimo komisiją. Į šios komisijos sudėtį įėjo ir Lietuvos teisininkas M. Römeris. Lietuvos pusėje taip pat buvo latvių teisininkas O. Ozoliņšas. Komisijos posėdžių vieta buvo Taikos rūmuose Hagoje.

Susitaikymas neįvyko. Šalys nepateikė jokių susitaikymo projektų. Tada M. Römeris pasiūlė Komisijai atsakyti į du teisės klausimus, į kuriuos atsakymai būtų arba užtvėrę galimybę apskritai ieškoti kompromiso, arba atvirksčiai – jį paskatinę. Vienas iš tų klausimų būtų privertęs Komisiją atlikti teisinę analizę, įvertinat Lietuvos teismų sprendimų teisinę galią. Tačiau Komisijos pirmininkas primygtinai kartojo, kad Komisija neatlieka kvaziteisminės ar teisminės institucijos funkcijos. Galiausiai Komisijai teko konstatuoti, kad susitaikymas neįvyko, ir nurodyti susitaikymo būdą, kuriam prieštaravo lietuvių ir latvių teisininkai. M. Römeris padarė išvadą, kad nesusitaikymas buvo daugiausia padiktotas lietuvių ir danų mentalinių skirtumų. Taip pat jis konstatavo Nuolatinės taikinimo komisijos, vengiančios spręsti teisinius klausimus, beprasmiškumą.

M. RÖMERIS IN THE LEAGUE OF NATIONS ASSEMBLY AND THE PERMANENT CONCILIATION COMMISSION

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *M. Römeris had to defend Lithuania's interests not only as a national judge at the Permanent Court of International Justice, when he examined cases regarding the interpretation of the Statute of the Klaipėda Territory and the Panevėžys–Saldutiškis Railway, but also behind the scenes of the Assembly of the League of Nations in Geneva and at the Permanent Conciliation Commission in The Hague.*

M. Römeris was invited by the Lithuanian government to go to Geneva. His task was to talk to the lawyers of the countries that signed the Klaipėda Convention, trying to convince them that Lithuania did not violate the Convention by adopting the Law on the Court System and other legal acts, as far as they are related to the justice and management issues of the Klaipėda Territory. The visit to The Hague was related to the conflict between Lithuania and Denmark during the construction of the Telšiai–Kretinga railway line.

These topics have not been analyzed in the literature surrounding Lithuanian legal history. This article details the circumstances, motives, and results of these two visits.

Keywords: *XIV session of the Assembly of the League of Nations; Law on the Judicial System of the Republic of Lithuania; state signatories; the Permanent Conciliation Commission; M. Römeris; Lithuanian courts.*

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.